

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINDA ESİR DÜŞEN BİR TÜRK ZABİTİNİN HATIRALARINDA BİŞKEK*

Dr. Sebahattin ŞİMŞİR**

Öz

Birinci Dünya Savaşı Sonrası Ruslar tarafından esir alınan ve Rusya'nın muhtelif bölgelerine sürülen Türklerin bir kısmı geri dönmeyi başarmıştır. Biz, bu çalışma da, bu esir Türk askerlerinin memlekete döndükten sonra yayınlanan hatıralarından yola çıkarak Bişkek değerlendirmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Bişkek, Rusya, Türk Zabiti.

Bishkek in the Memories of a Turkish Officer Captured in the World War I

Abstract

Some of the Turks who were captured by Russians in the World War I and exiled to the various places of Russia managed to come back. We, in this paper, try to evaluate Bishkek in the light of the memoirs of those Turkish soldiers.

Keywords: The World War I, Bishkek, Russia, Turkish Officer.

Avusturya - Macaristan veldiahtının bir Sırp militanı tarafından öldürülmesinden kısa bir süre patlak veren ve kısa bir sürede Avrupa dışında Asya ve Afrika'yı da kapsayan ve adına daha sonra I. Dünya Savaşı adı verilen savaşa, Osmanlı Devleti de katılmak zorunda kalmıştır. Savaşta muhtelif cephelerde savaşan Osmanlı'nın mücadele ettiği cephelerden birisi de Ruslara karşı Kafkasya cephesi olmuştur. Diğer cephelerde de olduğu gibi bu cephede de şehitler yanında esir düşen askerlerimizde vardır. Bunların bir kısmı savaş sonrası binbir güçlükte memlekete dönmeye başarmışlardır. Bunlardan birisi de Tuğgeneral Ziya Yergök'tür.

Savaş öncesi ve bu savaştan sonra da dünya devletleri savaş esirleri hakkında muhtelif çalışmalarda bulunduğu gibi Cenevre (11 Haziran - 5 Temmuz 1906) ve Lahey (15 Haziran - 18 Ekim 1907) konferansları ile bu insanlık dramını çözmeye çalışmıştır. Osmanlı Devleti de, Üsera (esirler) Talimatnamesi'ni, 1914 yılında yayınlamış ve esirlerin sevk ve idareleri, iaşeleri, disiplinleri ve kurulacak komisyonları yazılı hale getirmiştir.¹

---

* Ciepö Ara Sempozyumu - Bişkek 24-29 Ağustos 2009'da sunulmuş tebliğdir.

** BAÜ. Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü 10145 Çağış Balıkesir ssimsir@balikesir.edu.tr

¹ Bknz. Oran Arslan, Nebahat, *Birinci Dünya Savaşında Türkiye'deki Rus Savaş Esirleri*, İstanbul, 2008, s.39-49.

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında savaşın ilk yıllarında var olan mücadele, Rusya'da 1917 Bolşevik devrimi neticesinde durmuş, hatta devrimi yapanlar 8 Kasım (26 Ekim) 1917 tarihinde yaptıkları açıklama ile savaşan devletlere, "savaşa hemen son vermelerini, ateş kes imzalamalarını ve adil bir barış imzalamalarını önermişlerdir.²

Nitekim bu çağrıdan kısa bir süre sonra da Rusya, Osmanlı Devleti'de dahil bu blokun devletleri ile Brest-Litovsk'ta, 2-15 Aralık 1917 tarihinde müzakereler sonucu ateşkes antlaşmasını imzalamıştır. Bu mütarekeye ek olarak, esir değişimi ile ekonomik ve kültürel ilişkilerin düzenlenmesi için komisyon kurulması kararlaştırılmıştır.³ Petrograd'da yapılması kararlaştırılan Karma Komisyona Türkiye adına Yusuf Akçura, Galip Kemali Bey, Turhan Bey ile Remzi Paşa ve bir adli müşavir ve bir de kâtip katılmıştır. Petrograd'daki komisyon esirlerin durumu ile mali ve iktisadi meselelerin çözülmesi üzerinde durmuştur.

1 Ocak 1918 tarihinde başlayan görüşmelerin ilk oturumuna Bulgar ve Osmanlı heyetleri katılmamıştır. Osmanlı heyeti 14 Ocak 1918 tarihli ikinci oturuma katılmıştır. 25 Ocak 1918 tarihli oturumda, esirlerin nasıl değiştirileceği görüşülmüş, Rus ve Türk esirlerin değiştirileceği liman, İstanbul olarak kararlaştırılmıştır. Görüşmeler sonucunda da, 9 Şubat 1918 tarihinde esir değişimi ile ilgili sözleşme imzalanmıştır.⁴

Bu görüşmelerden sonra ilk olarak Karadeniz'de esir taşıyan gemiler işe başlamış olup, bunların isimleri Lenta, O Kean, Russ, Mitavva, Vulcan, Palada, Merkury, Diyana, Towarrischtsch'tir.⁵

Görüşmeler ve esir değişimi süreci devam ederken de bazı antlaşma zeminleri aranmıştır. Nitekim bu karışık ortamda Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistanlı temsilcilerin oluşturduğu Maveray-yı Kafkasya Seym hükümeti ile de görüşmelere başlayan Osmanlı Devleti Trabzon ve Batum konferanslarında da antlaşma imzalamıştır. 14 Mart 1918 tarihinde başlayan Trabzon Konferansı süreci sonucunda, 15 Mayıs 1918 tarihinde Seym hükümeti ile esir değişimi sözleşmesi imzalandığı gibi, Ermenistan ve Gürcistan ile yine aynı bu tarihte Esir mübadelesi sözleşmesi de ayrı ayrı imzalanmıştır.⁶ Daha sonra 16 Mart 1921 Moskova antlaşmasında görüşülen esir değişimi meselesi, 22 Eylül 1921 tarihinde Kars'ta tekrar ele alınmış, 13 Ekim 1921 tarihinde imzalanan Kars Anlaşması'nda da esirler meselesi 16. maddede yer almıştır.

² Yerasimos, Stefanos, *Türk Sovyet İlişkileri*, İstanbul, 2000, s. 12.

³ Kurat, Akdes Nimet, *Türkiye ve Rusya*, Ankara, 1990, s. 396.

⁴ Esir değişimi sözleşmesinin tamamı için bkz: Söylemezoğlu, Galip Kemali, *30 senelik siyasi Hatıralarım*, İstanbul, 1953, ss. 142-145.

⁵ Kutlu, Cemil, *I. Dünya Savaşı'nda Rusya'daki Türk Savaş Esirleri ve Bunların Yurda Döndürülmeleri Faaliyetleri* (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum, 1997, s. 326.

⁶ Kurat, a.g.e, s. 474-478.

Bu hukuki ve siyasi görüşmelere rağmen, Rusya'nın muhtelif bölgelerinde bulunan Türk esirlerin durumu ne olmuştur. Ne yazık ki durumları pek iç açıcı değildir. Zira, Kafkas cephesinde 15 Aralık 1917 tarihinde fiilen savaşın sona ermesi sonucu binlerce askerimiz Ruslara esir düşmüştür. Askeri esirler dışında birçok Türk vatandaşı da Rusya'da esir bulunmaktadır. Bu esirler Omsk, Tomsk, İrkutsk, Samara, Kazan, Nijni, Novgorod, Harkov, Bakü ve diğer bazı şehirlerde özel kamplara götürülmüşlerdir ki, bunların yekunu 60.000 kişidir. Rus tarihçi, A. M. Şamsutdinov'a göre ise 65.000'den fazladır.⁷ Burada şunu hemen belirtmeliyiz ki, genellikle erler ve küçük rütbeli subaylar başta Bakü olmak üzere yakın coğrafyada bırakılırken, üst düzey subaylar ise, kaçmalarını önlemek maksadı ile Sibiry'a da İrkutsk'a gönderilmişlerdir.⁸

Büyük sıkıntılar çeken Türk esirlere uluslar arası anlaşmaların gereği hakları nerede ise hiç verilmemiştir. Esirlere, Rusya Türklüğü her türlü yardımı yapmaya çalıştığı gibi, Azerbaycan ve Tataristan Türklerinin yardımları ise dikkat çekicidir ki, bunda coğrafi yakınlık ve anlaşmanın daha kolay olması da bir gerçektir.

Bizi böyle bir çalışmaya iten ise, Tuğgeneral Ziya Yergök'ün Anıları'nda tespit ettiğimiz Bişkek'e dair bilgiler olmuştur.

Ziya Yeröğk, 1877 yılında Artvin'in Yusufeli ilçesine bağlı Aşağı Hod köyünde doğmuş, Harp Okulunu 1900 yılında bitirerek Harp Akademisinden 1902 de mümtaz Yüzbaşı olarak mezun olmuştur. İlk görev yeri Erzincan olup daha sonra Dersim, Zara, Erzurum'a tayin edilmiştir. 83 Alay Komutanlığında Birinci Dünya Savaşına katılmış, Sarıkamış'ta yaralanıp Ruslara esir düşmüştür. Altı yıl süren esaret hayatı (30 Ocak 1915- 21 Ağustos 1920) Tiflis'ten yaralı halde bindirildiği tren ile başlamış, önce Krasnoyarsk, bir süre sonra da Semipalatinsk esir kamplarına getirilmiştir. Kamplardaki market, iş ocakları, hamam ve berber salonlarını zengin Avusturyalı askerler işlettiğinden, Türk esirlere Tatarlar sahip çıkmasa perişan olacak durumdadırlar. Ziya bey, yakalandığındaki yaralı halini daha sonraki kaçış esnasında da yaşamış Sibiry, Çin Türkistan'ı Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Hazar Denizi, Azerbaycan ve Gürcistan üzerinden Türkiye'ye gelirken de bazı olumsuzluklarla karşılaşmışlardır.

Birçok esir gibi Ziya Bey ve yanındakiler de kaçma planları ile uğraşmaya başlamışlardır. Bunun için kendilerine aracı lazımdır, bu da mahalli Türklerden olacaktır. Muhtemelen bazı Türkler bu işi bir geçim/kazanç kapısına da çevirmişlerdir. Tabi ki, bu kaçışın kolaylaşmasın da, Menşevikler ile bolşevikler arasındaki mücadele de etkili olmuştur. Nitekim aranan fırsat fazla uzun sürmez ve Miralay Nuri Bey, Sivashlı Rifat Bey, Teğmen Malatyalı Kazım ve Ziya

⁷ Aslan, Betül, *Kardeş Kömeği*, Ankara, 2000, s. 148-149.

⁸ Kurat, a.g.e., s. 441.

⁹ Önal, Sami, *Tuğgeneral Ziya Yergök'ün Anıları Sarıkamış'tan Esarete (1915-1920)*, İstanbul, 2006.

Yergök kaçmaya karar verirler ve bu işi yapacak Kırgız ile 1000'er Krenski Rublesine anlaşılır. 6 Ekim 1918 tarihinde de sabah erken herkes uykuda iken Krasnoyarsk'ta buldukları ordugâhtan dışarı çıkarlar. Geceyi sıkıntılı şekilde bir evde geçirirler ve klavuzlarının sabah tren istasyonundan Novonikolevski'ye kadar bilet alır ve oradan da Semipalatinsk'e kadar götürmesi için 400 rubleye anlaşır, 100 rubleyi peşin verirler. Kötü şartlar altındaki yolculuk üç-dört gün sürmüştür. Burada klavuz Semipalatinsk'e giden trene bilet alıp, bir müddet şehirde dolaşır bazı heyecanlı anlar yaşasalar da tren gelip bindiklerinden kısa bir süre sonra klavuz trenden iner ve bir daha da geri dönmez. Baş başa kalan dört arkadaşın Tatarcası iyi olan Kazım'a Tatarlar ile konuşup yardım almasını teklif ederler. Ama Kazım'ın girişimleri olumlu netice vermeyince, Trende bulunan Kırgızlara müracaat ederler ve yol boyu Kırgızlarla ahbablığı ilerletirler. Ve Semipalatinsk'e gelince de onların yardımı ile uygun bir yere yerleştirilirler. Şehirde Kırgızlar, Tatarlar ve Ruslar yaşamakla birlikte, o günlerde burası Alaş hareketinin de önemli merkezlerindedir.¹⁰ Burada kaldıkları dönem zarfında bir hayli rahat eden grup, kendilerine o yörenin meşhur ve muhteşem Şami Damolla'nın tanıtılıp onun önderliğinde gideceklerinin bildirilmesi ile önce Çin Türkistan'ına oradan Rus Türkistan'ına gideceklerdir.¹¹

Ziya Yergök, yolda gördüğü manzarayı da kaleme alırken, Kırgızlar¹² ile ilgili hususları şöyle belirtir: "Köylerde, kasabalarda oturan Kırgızlar olduğu gibi çoğu göçebe halinde ve pek iptidai bir tarzda, çobanlık devrinde yaşamaktadırlar. Çok yoksuldurlar. Her ailenin mutlaka bir çadırı, hiç olmazsa bir atı veya devesi, merkebi, bir ineği vardır. Bozkırların uygun bir yerinde çadırlarını kurar, orada bir iki hafta veya birkaç gün kalır. Daha sonra çadırlarını atlarına ve develerine yükler, ihtiyar ve hastaları atlara, eşeklere bindirir, ineklerini önlerine katarak başka bir yere giderler. Eşyaları bir yemek bir su kabı, keçe, kilim, bir sandık, el değirmeni gibi değerli şeylerdir. Ufak tefek eşyalarını sırtlarında taşırlar. Altı yedi yaşındaki çocuklar yaya yürür. Daha küçükler nöbetleşe binerler."¹³

Yoldaki Kırgızlar ile ilgili bir dikkat çekici olay da Kırgız yemeğidir. Mecburi misafirliklerini geçirdikleri evde Kırgız kadın yemek yamak için malzemesi olan el değirmeninde öğütülmüş un'u kaynayan tencereye azar azar atmaktadır. Daha sonra kaynayan tencerenin içine duvarda asılı duran iç yağının ucundan tutarak sokar. Sonra tencereyi karıştırıp yine sokar. Ve sonra da afiyetle yemişlerdir.¹⁴

¹⁰ Önal, a.g.e., s. 181-185.

¹¹ Önal, a.g.e., s. 190.

¹² Bugünkü Kazakistan coğrafyası olduğu için, Kırgız değil Kazak Türkleri olmalıdır.

¹³ Önal, a.g.e. s. 192.

¹⁴ Önal, a.g.e., s. 193.

Semipalatinsk'ten ayrılmadan önce vizede yaşanan sıkıntı Şami Damollayı korkutur ve sadece iki kişiyi götürüleceğini ifade eder. Ve Rifat ile Kazım ayrılırlar.

Sonra Nuri ve Ziya Beyler ile yola çıkan Şami Damolla Dorbicin'e gelirler. Buradan da Sidung'a gelirler ve burada Sabit Damolla¹⁵'nin evinde misafir edilirler. Buradan Verniy (Almatı)'ya gelirler. Buraya geldiklerinde, isyan çıktığını duyarlar. Bişkek'e yaklaştıklarında ise Rus askerlerine yakalanırlar. Kıyafetleri Özbek ama konuşmaları pek uymadığı için Rus askerleri tarafından "Siz Taciksiniz, İngiliz casusunuz!" denilerek tutuklanırlar. Gece olduğu için sorgu işe ertesi güne kalır, bu kez de Nuri bey ile biz sadece Naçalniğe konuşuruz derler ve askerlere konuşmazlar. Askerlerde onları Bişkek'e komutana getirir. Naçalnik'te burada niçin dolaştığınızı ve maksadınızı anlatın deyince bizimkiler; "biz Türk subayız. Krasnoyarsk'ta esir kampından Brest-Litovsk antlaşmasından sonra kaçtık demeleri üzerine, Naçalnik niçin bu yoldan diye sormuştur. Buna cevap olarak da, Sibiry'a'nın doğusunda da, batısında da Menşeviklerle Bolşeviklerin savaştıklarını, bundan dolayı bu yolu seçtiklerini belirtirler. Naçalnik'in nereye gideceksiniz sorusuna ise, Taşkent üzerinden memleketimize cevabını verirler. Naçalnik, karşıdaki oteli göstererek, oraya yerleşin, görüyorsunuz burada kavga var, kavga bittikten sonra gidirsiniz der.¹⁶ Bu arada otelin yakınında yaşayan Musabay ile Babahan ile tanışlırlar. Dokuz gün sonra isyan yatışınca, oteldeki Ruslar izinnamelerini alarak ayrılırlar. Nuri Bey ile Ziya Bey Rusça dilekçe yazamadıklarından imdatlarına Musabay yetişir. Dilekçeleri yazıp Naçalnik'e giderler. Ertesi gün de Musabay onları evine yemeğe götürür ve burası kısa bir süre sonra Ruslar tarafından basılır. Ve caddede birer cani gibi halkın arasından geçirilerek götürülürler. Savcıya zorla hazırlatılan tevkif müzekkeresinden sonra da Bişkek hapishanesine atılırlar.¹⁷

O zamanın Bişkek hapishanesi, kareye yakın, bir yanda dört diğer yanda üç koğuş ile iş evi ve banyonun bir koridor ile ayrıldığı kısım ile gardiyan koğuşu, kütüphane, müdür odası ve ziyaret yerlerinden oluşmaktadır. Hapishanede binbir müşkülât ve sıkıntı çekerlerken imdatlarına Lezgi Mehmet Efendi yetişir,¹⁸ daha sonra sorgulamaları yapılmış ve buradan sonra Rus koğuşuna alınmışlardır.

1919 yılı Mart ayı gelip karlar erimeye başlayınca, mahkûmların ellerine kazma, kürek, balta verilerek süngülü askerlerin arasında yol yapımına, bahçe tanzimine, patates ekimi gibi işlere götürülmüşlerdir. Dışarı çıkabilmek için her mahkûm gibi Nuri ve Ziya Bey de bu işlere razı olmuştur. Cezaevinde yaklaşık beş ay kaldıktan sonra, Almatı ve Taşkent'e yazdıkları dilekçelere gelen olumlu

¹⁵ Sabit Damolla daha sonra 1933 yılında ilan edilen Şarki Türkistan Türk-İslam Cumhuriyeti başbakanı olmalıdır. S.Ş.

¹⁶ Önal, a.g.e., s. 212-213.

¹⁷ Önal, a.g.e., s. 212-216.

¹⁸ Önal, a.g.e., s. 218.

cevap ve Tatar dostlarını ilgisi üzerine şehirden ayrılmamak şartı ile serbest bırakılmışlar ve bu kez kendi seçtikleri bir otele yerleşmişlerdir. Yaklaşık dört ay da serbest olarak dolaştıkları Bişkek, mahalleleri ölçülü olarak bölünmüş, her eve bahçe verilmiş planlı bir şehirdir. Halk tipi evler kerpiçten yapılmıştır. Havası gayet güzel olup, ötücü kuşları ise sayısızdır. Özellikle söğüt ağaçlarının kalınlığı ise dikkat çekicidir.¹⁹ Hergün hükümet yetkililerine gide gele sonunda Taşkent'e gitme izni almışlar ve Ağustos ortalarında yola çıkabilmişlerdir.

Bişkek ahalisinde Rus, Ermeni ve Yahudiler azınlıkta olup, Özbek, Tatar ve Kırgızlar çoğunluktadır. Verimli Kırgız topraklarına Ruslar sonradan yerleştirilmişlerdir. Yerli halk basit sebeplerle yerlerinden yurtlarından edilmiş, dağlara ve çöllere kaçırılmışlardır.

Sonuç olarak; kaderin binlerce mahkûmundan biri olan Ziya Yergök, hatıralarını kaleme alarak çektiği sıkıntıları ölümsüzleştirmiştir. Ama onun kaleme aldığı şu satırlar Türk Dünyasında Anadolu Türkünün durumunu da anlatmaktadır: "Sibirya'da ve Rus Avrupa'sında Tatarlar, Türkistan'da Türkler bize nasıl yardım etti ise, başka Türk esirlerine de öyle yardım etmişlerdir. Bu ırkdaşlarımız olmasalardı ta Sibirya'dan Anadolu'ya bir adım bile atamazdık. Türkler olsun, Tatarlar olsun biz Osmanlı Türklerine çok sevgi ve saygı gösterirlerdi."²⁰

Kaynaklar

ASLAN, B., 2000, "Kardeş Kömeği", Ankara, s. 148-149.

KURAT, AKDES N., 1990, "Türkiye ve Rusya", Ankara, s. 396.

KUTLU, C., 1997, "I. Dünya Savaşı'nda Rusya'daki Türk Savaş Esirleri ve Bunların Yurda Döndürülmeleri Faaliyetleri", (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum, s. 326.

ORAN A., N., 2008, *Birinci Dünya Savaşında Türkiye'deki Rus Savaş Esirleri*, İstanbul, s.39-49.

ÖNAL, S., 2006, "Tuğgeneral Ziya Yergök'ün Anıları Sarıkamış'tan Esarete (1915-1920)", İstanbul,

SÖYLEMEZOĞLU, G. K., 1953, "30 Senelik Siyasi Hatıralarım", İstanbul, s. 142-145.

YERASİMOS, S., 2000, "Türk Sovyet İlişkileri", İstanbul, s. 12.

¹⁹ Önal, a.g.e, s. 229.

²⁰ Önal, a.g.e. s., 230.